

Берднік І. В.,*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та правосуддя
Чернігівського національного технологічного університету*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТИВНИХ ОЗНАК СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ «ЗАБРУДНЕННЯ МОРЯ»

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблемних питань об'єктивних ознак складу злочину «Забруднення моря». У статті проводиться дослідження міжнародно-правових актів, що стосуються заборони забруднення моря, та їх застосування під час кваліфікації злочину, передбаченого ст. 243 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне законодавство, море, забруднення моря, територіальне море, внутрішні морські води, відкрите море.

Постановка проблеми. Боротьба за чистоту Світового океану, збереження морської флори і фауни стало наслідком зростання підвищення інтенсивності в останні десятиліття міжнародного морського судноплавства. Будь-яке злочинне посягання, певним чином впливаючи на матеріальний світ, має свою зовнішню сторону. Як кримінальне правопорушення розглядається тільки діяння, що знаходить своє відображення в зовнішньому світі і заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди соціальним цінностям, якими є довкілля. Із цієї причини обов'язковою ознакою складу злочину визнається об'єктивна сторона, що вміщує основні зовнішні ознаки злочину.

Стан дослідження. Проблеми визначення об'єктивних ознак складу злочину «Забруднення моря» були предметом дослідження в роботах таких вчених, як: П.С. Берзін, С.Б. Гавриш, О.О. Дудоров, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк.

Метою цієї статті є дослідження міжнародно-правових актів, що стосуються заборони забруднення моря та їх застосування при кваліфікації злочину, передбаченого ст. 243 Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Частина 1 ст. 243 Кримінального кодексу (далі – КК) України передбачає кримінальну відповідальність за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України матеріалами чи речовинами, шкідливими для життя чи здоров'я людей, або відходами внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря, а також за незаконне скидання чи поховання в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України чи у відкритому морі зазначених матеріалів, речовин і відходів [1].

Для того, щоб визначити сутність і зміст поняття «забруднення моря», звернемося до аналізу міжнародних нормативно-правових актів, які вживають замість поняття «забруднення моря», «забруднення морського середовища», оскільки міжнародний характер використання Світового океану визначає необхідність як розмежування, так і оптимального сполучення заходів для запобігання забрудненню морського середовища, що повинні бути прийняті на національному і міжнародному рівнях.

Заборона забруднення морського середовища передбачена в таких конвенціях, в яких бере участь Україна: Конвенції ООН з морського права 1982 р. [2], Конвенції із запобігання забрудненню моря скиданнями відходів і інших матеріалів 1972 р. [3], Міжнародній конвенції із запобігання забрудненню із суден 1973 р., зміненої Протоколом до неї 1978 р. [4] (далі – МАРПОЛ-73/78), Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. [5].

У Конвенції 1972 р., МАРПОЛ-73/78 і Конвенції 1992 р. встановлена пряма заборона забруднення морського середовища, а в Конвенції 1982 р. – обов'язок держав захищати і зберігати морське середовище і встановлювати закони і правила для запобігання, скорочення і збереження під контролем забруднення морського середовища і дотримуватись міжнародних правил і стандартів у цій сфері, до яких, безперечно, належать конкретні випадки заборони забруднення, встановлені іншими конвенціями.

Норми Конвенції 1982 р. більшою мірою встановлюють юрисдикційні правила, але тільки в цій Конвенції йдеться про питання кримінальної відповідальності. У Конвенції 1972 р. йдеться про заборону порушення її положень Конвенції й обов'язки держави вжити відповідних заходів із метою запобігання дій на порушення положень Конвенції і для покарання за такі дії. У МАРПОЛ-73/78 міститься загальна вимога встановлення санкцій за порушення Конвенції. У Конвенції 1992 р. міститься вказівка про необхідність введення відповідальності за шкоду, завдану морському середовищу. Таким чином, жодна з розглянутих конвенцій прямо не передбачає встановлення кримінальної відповідальності за забруднення морського середовища.

Слід погодитися з думкою Т.Р. Короткого про те, що склад злочину, передбачений ст. 243 КК України, відноситься до конвенційних злочинів, що зумовлено встановленням у внутрішньодержавному праві заходів відповідальності, в тому числі і кримінальних, на підставі виконання зобов'язань за конвенцією [6].

Розглянемо об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ст. 243 КК України.

На думку О.О. Дудорова, основний безпосередній об'єкт злочину – це встановлений порядок використання та охорони моря, екологічна безпека морського середовища. Додатковий об'єкт – життя та здоров'я особи, власність, інші блага. До предмета злочину належать внутрішні морські води, територіальні води України, води виключної (морської) економічної зони України, відкрите море [7, с. 698].

Аналізуючи міжнародно-правові акти, П.С. Берзін зазначає, що безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 243 КК України, є встановлений порядок збереження, використання, відтворення та охорони внутрішніх морських вод України,

вод відкритого моря та територіальних вод від забруднення, а також життя та здоров'я людей чи живих ресурсів моря, зон лікування та відпочинку [8, с. 28].

Частиною 1 ст. 243 КК України передбачено дві форми вчинення злочину, а саме: 1) порушення спеціальних правил, що спричинило забруднення моря шкідливими матеріалами, речовинами, а також відходами і створило небезпеку для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло перешкодити законним видам використання моря; 2) незаконне скидання чи поховання зазначених матеріалів, речовин і відходів. Причому стосовно першої форми йдеться про відповідальність за забруднення моря в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України або в межах вод виключної (морської) економічної зони України, а другої – в межах внутрішніх морських чи територіальних вод України чи у відкритому морі.

Кваліфікуючими ознаками злочину в першій і другій його формах (ч. 2 ст. 243 КК) є спричинення загибелі або захворювання людей, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу або інших тяжких наслідків.

Якщо проаналізувати норми вітчизняного законодавства, то можна сказати, що виникає колізія, яка впливає з положень ст. 2 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України». На нашу думку, проблема полягає як у визначенні поняття відкритого моря стосовно ст. 243 КК України, так і в диспозиції аналізованої статті.

У ст. 243 Кримінального кодексу України йдеться про «забруднення моря», термін, що також використаний у назві статті.

Проаналізуємо етимолого-семантичне походження понять «море» та «середовище». В словниках української мови «море» – це частина океану, великий водний простір із гірко-солonoю водою, який більш-менш оточений суходолом [9, с. 467]; «середовище» – це сукупність природних або соціальних умов, в яких протікає життєдіяльність якого-небудь організму [9, с. 687].

В юридичній енциклопедії «море» л– це частина Світового океану, яка більш-менш відособлена від нього суходолом, підводним підвищенням чи групою островів і відрізняється від відкритого океану фізико-географічними особливостями, головним чином гідрологічним режимом [10]; «охорона морського середовища» – це комплекс міжнародних і національно-економічних, санітарно-гігієнічних, національно-технічних, правових та інших заходів запобігання забрудненню і усуненню наслідків забруднення морів та Світового океану [10].

У п. 4 ст. 1 Конвенції 1982 р., ч. 1 ст. 2 Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. надається розгорнуте і загальноприйняте визначення терміна «забруднення морського середовища», що означає привнесення людиною, прямо чи посередньо, речовин або енергії в морське середовище, включаючи естуарії, що призводить або може призвести до таких згубних наслідків, як шкода живим ресурсам і життю в морі, небезпека для здоров'я людини, створення перешкод для діяльності на морі, в тому числі для рибальства та інших правомірних видів використання моря, зниження якості використовуваної морської води та погіршення умов відпочинку.

В підп. 2.15 п. 2 Державних санітарних правил і норм скидання із суден стічних, нафтоутримуючих, баластних вод і сміття у водоймища ДСанПІН 199-97, затверджених наказом МОЗ від 9 липня 1997 р. № 199, забруднення морського середовища – привнесення людиною безпосередньо чи побічно речовин, мікроорганізмів у морське середовище, включаючи

гірлові райони рік, які призводять або можуть призвести до згубних наслідків; завдання шкоди живим ресурсам та життю в морі, створення небезпеки для здоров'я людини, перешкоди для діяльності на морі, погіршення якості морської води та умов відпочинку [11].

Частина XII Конвенції 1982 р. має назву «Захист й збереження морського середовища». Про забруднення морського середовища йдеться в ст. 16 «Запобігання забрудненню морського середовища», ст. 26 «Забруднення морського середовища» Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України», підп. 2.15 п. 2 Державних санітарних правил і норм скидання із суден стічних, нафтоутримуючих, баластних вод і сміття у водоймища ДСанПІН 199-97 містить визначення забруднення морського середовища.

Аналогічні статті в КК РФ (ст. 252), КК Азербайджану (ст. 252), КК Казахстану (ст. 330), КК Республіки Вірменії (ст. 228), КК Республіки Туркменістан (ст. 315) носять назву «Забруднення морського середовища», а предметом їх злочинів є морське середовище, що охоплює внутрішні морські води, територіальне море і води відкритого моря, і, відповідно, предметом є морське середовище відповідних морських просторів [12, с. 56].

Отже, море не є правовою категорією, забрудненню піддається морське середовище. Використання терміну «забруднення моря» не відповідає ні міжнародним нормам, ні національному законодавству, ні законодавству інших держав. Загальноприйнятим є термін «забруднення морського середовища», а не «забруднення моря» [13, с. 22].

Таким чином, враховуючи те, що міжнародні акти є частиною національного законодавства, необхідно привести наше національне законодавство у відповідність до міжнародних нормативно-правових актів шляхом внесення відповідних змін.

Як зазначено в Науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України (за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка), внутрішні морські води, територіальні води України, води виключної (морської) економічної зони України, відкрите море є предметом злочину [7, с. 698].

Під відкритим морем О.О. Дудоров розуміє простір морів та океанів, який не входить у внутрішні й територіальні води України або іншої держави, на який не поширюється нічий суверенітет і використання якого регулюється міжнародно-правовими нормами [7, с. 698]. Таким чином, до відкритого моря належить і виключна (морська) економічна зона України. Але таке визначення відкритого моря застаріло, не враховує існуючої класифікації морських просторів, виділення нової категорії – архіпелажних вод, питання юрисдикції щодо захисту і збереження морського середовища виключної економічної зони не відповідають міжнародному праву і вітчизняному законодавству. Незважаючи на відсутність визначення відкритого моря в Конвенції 1982 р., у ст. 86 цієї Конвенції зазначено, що положення Частини VII застосовуються до всіх частин моря, які не входять ні у виключну економічну зону, ані в територіальне море чи внутрішні води будь-якої держави, ані в архіпелажні води держави-архіпелагу.

Виходячи з аналізу міжнародно-правових актів та національного законодавства, поняття «морське середовище» є значно ширшим за поняття «море», а тому предметом злочину, передбаченого ст. 243 КК України, є саме морське середовище.

Порушення спеціальних правил при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 243 КК України, може полягати в:

1) діях, які прямо заборонені в прибережних захисних смугах уздовж морського середовища (застосування стійких та сильнодіючих пестицидів; влаштування полігонів побутових та промислових відходів і накопичувачів стічних вод; будівництво промислових об'єктів; влаштування вигребів для накопичення господарсько-побутових, стічних вод об'ємом понад один кубічний метр на добу); 2) бездіяльності, що виявляється в невжитті водокористувачем відповідних заходів щодо запобігання забрудненню моря, зокрема скидання в море стічних вод, які містять збудників інфекційних захворювань, за обсягом скидання забруднюючих речовин перевищують гранично допустимі нормативи або містять речовини, щодо яких не встановлено гранично допустимі концентрації. Забруднення моря, поєднане з порушенням спеціальних правил, буде мати місце і в тому разі, коли під час відпливу на прибережну смугу скидаються відходи або шкідливі речовини та матеріали, а також тоді, коли без дозволу вповноважених органів здійснюється залповий, аварійний викид шкідливих речовин у море. Матеріали і речовини визнаються шкідливими, якщо вони, потрапляючи в морське середовище, здатні завдати шкоди життю або здоров'ю особи, морській флорі та фауні, створити перешкоди для правомірного використання моря. Це можуть бути радіоактивні матеріали, господарсько-фекальні стічні води, сира нафта, рідке паливо, осади, залишки і суміші, які вміщують нафту, пестициди, солі важких металів тощо [7, с. 699].

Поняттям «відходи» охоплюються будь-які речовини, матеріали і предмети, які утворюються в процесі діяльності людини і в подальшому не використовуються за місцем утворення чи виявлення і яких власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації або видалення. При цьому радіоактивними відходами вважаються матеріальні об'єкти та субстанції, активність радіонуклідів або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені чинними нормами, за умов, що використання цих об'єктів та субстанцій не передбачається [7, с. 754].

За особливостями конструкції та моменту закінчення злочину склад злочину, передбачений ч.1 ст. 243 КК України, є формально-матеріальним, оскільки для визначення злочину в його першій формі закінченням необхідно, щоб забруднення моря створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря, а злочин у другій формі є закінченим з моменту скидання чи поховання в морі зазначених у ч. 1 ст. 243 матеріалів, речовин та відходів.

Скидання або поховання в морі шкідливих матеріалів, речовин та відходів створює склад злочину за умови, що ці дії є незаконними, тобто здійснюються всупереч вимогам законодавства (наприклад, скидання із суден очищених господарсько-побутових стічних вод у чотиримильній зоні прибережних вод). Скиданням визнається будь-яке скидання із судна забруднюючих речовин або вод, що їх містять, включаючи витікання, злив, видалення, розлив, протікання, відкачування, виділення або спорожнення. Поховання – це складування чи загопування на морському дні в контейнері. Скидання в морі зазначених матеріалів, речовин, відходів може здійснюватись як із суден, плавучих засобів, повітряних суден, платформ, інших штучно споруджених у морі конструкцій, так і з берега (наприклад, з промислових підприємств, портів) [7, с. 699].

Спеціальні правила, які порушуються при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 243, розрізняються відповідно до джерел забруднення. Спеціальні правила поширюються на судна та інші плавучі засоби, повітряні судна, платформи чи інші штучно споруджені в морі конструкції. У міжнародних конвенціях з охорони морського середовища, як правило, існує чітка диференціація джерел забруднення, оскільки щодо суден діють спеціальні міжнародні норми. Така практика була відбита й у КК України 1960 р. Частина 1 ст. 252 КК Російської Федерації, що передбачає відповідальність за забруднення моря, чітко диференціює джерела забруднення на дві основні групи: «Забруднення морського середовища з джерел, що знаходяться на суші, або внаслідок порушення правил поховання чи скидання з транспортних засобів або побудованих у морі штучних споруд...» [14, с. 7].

Отже, слід погодитися з думкою Т.Р. Короткого, що в ст. 243 КК України необхідна диференціація наземного (берегового) джерела забруднення морського середовища відповідно до міжнародно-правової регламентації джерел забруднення [6].

Термін «забруднення морського середовища з джерел, розташованих на суші» затвердився в міжнародному морському праві, використовується в ряді конвенцій, у тому числі й у Конвенції ООН із морського права 1982 р., Конвенції про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. Тому запровадження його до національного законодавства України сприятиме досягненню термінологічної єдності національних і міжнародно-правових норм, що регламентують питання, пов'язані із запобіганням забрудненню морського середовища.

Відповідальність за зазначені дії повинна охоплювати всі розташовані на суші джерела забруднення і види останнього: забруднення неочищеними і незнешкодженими стічними водами, скиданнями чи відходами промислових, сільськогосподарських, комунальних і інших підприємств, установ і організацій.

Частина 3 ст. 243 передбачає відповідальність за неповідомлення спеціально відповідальними за те особами морських та повітряних суден або інших засобів і споруд, що знаходяться в морі, адміністрації найближчого порту України, іншому уповноваженому органу або особі, а в разі скидання з метою поховання – й організації, яка видає дозволи на скидання, інформації про підготовлюване або вчинене внаслідок крайньої потреби скидання чи невідворотні втрати ними в межах внутрішніх морських вод і територіальних вод України або у відкритому морі шкідливих речовин чи сумішей, що містять такі речовини понад встановленої норми, інших відходів, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря.

Таким чином, бездіяльність особи, спеціально відповідальної за повідомлення про скидання із суден та інших об'єктів у море забруднюючих речовин, за наявності умов, зазначених у ч. 3 ст. 243 КК України, розглядається як злочин. Крайня потреба скидання шкідливих речовин або сумішей означає, що таке діяння вчиняється вимушено – з тим, щоб запобігти завданню іншої шкоди. Цей злочин має матеріальний склад і вважається закінченим, якщо неповідомлення відповідної інформації належним адресатам створило небезпеку для життя, здоров'я людей або живих ресурсів моря чи могло завдати шкоди зонам лікування і відпочинку або перешкодити іншим законним видам використання моря.

Висновки. Отже, необхідно конкретизувати в ст. 243 КК України види просторів, у яких відбувається забруднення, – морського середовища в межах внутрішніх морських вод і територіального моря; у межах вод виключної (морської) економічної зони України; у відкритому морі, із вказівкою щодо забруднення морського середовища джерела забруднення – наземне джерело, та забруднення із суден і інших плавучих засобів, повітряних суден, платформ чи інших штучно споруджених у морі конструкцій або повітряних суден.

Література:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. / Верховна Рада України. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.02.2018).
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй по морському праву 1982 р. // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.02.2018).
3. Конвенція про запобігання забрудненню моря скидами відходів та іншими матеріалами 1972 р. // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.02.2018).
4. Міжнародна конвенція по запобіганню забрудненню з суден 1973 р., з поправками 1984, 1985, 1987, 1990 і 1992 р. з Протоколом 1978 року до неї. // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.02.2018).
5. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення 1992 р. // База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення: 16.02.2018).
6. Короткий Т.Р. Імплементція міжнародно-правової заборони забруднення морського середовища в кримінальне законодавство України. Право і суспільство. 2011. № 5. С. 133–139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2011_5_29 (дата звернення: 16.02.2018).
7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка. 2012. 1316 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. Т. 2 / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. 3-тє вид., перероб. та доп. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 964 с.
9. Кунь З.Й. Універсальний словник української мови. Тернопіль: Навчальна книга. Богдан, 2005. 848 с.
10. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 3. 784 с.
11. Державні санітарні правила і норми скидання з суден стічних, нафтоутримуючих, баластних вод і сміття у водоймища ДСанПН 199-97: Наказ Міністерства здоров'я України від 9 липня 1997 р. № 199 / Міністерство охорони здоров'я. URL: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=782> (дата звернення: 16.02.2018).
12. Экологические преступления: Науч.-практ. пособие / А.Г. Князев, Д.Б. Чураков, А.И. Чучаев; Под ред. А.Г. Князева. М., 2009. 464 с.
13. Мировой океан и международное право: Защита и сохранение морской среды. М., 1990. 247 с.
14. Денисов В.Н. Развитие теории и практики взаимодействия международного и внутреннего права. Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве. К., 1992. С. 7–24.

Бердник И. В. Проблемные вопросы определения объективных признаков состава преступления «Загрязнение моря»

Аннотация. Статья посвящена анализу проблемных вопросов объективных признаков состава преступления «Загрязнение моря». В статье проводится исследование международно-правовых актов, касающихся запрета загрязнения моря, и их применение при квалификации преступления, предусмотренного ст. 243 Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: уголовное законодательство, море, загрязнение моря, территориальное море, внутренние морские воды, открытое море.

Berdnik I. Problematic issues of determining the objective features of the crime «Marine pollution»

Summary. The article is devoted to the analysis of problem issues of objective evidence of the crime «Marine pollution». The article deals with the study of international legal acts concerning the prohibition of pollution of the sea and their use in qualifying the crime provided for in Art. 243 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminal law, sea, pollution of the sea, territorial sea, inland seawater, open sea.